

Iannis Goerlandt en Daniël Rovers

‘Allememaggies’ – over De bleke koning van David Foster Wallace

Inleiding

Ik herinner me nog de plek waar ik ‘Ja’ zei op de vraag van Iannis of ik het zou zien zitten *The Pale King* samen met hem te vertalen. Iannis heb ik leren kennen na de dood van David Foster Wallace in 2008, toen we elkaar in een Indiaas Restaurant in Brussel, waar ik toen woonde, ontmoetten om een essay te schrijven over Wallace’ oeuvre.

Daarna vertaalde Iannis het bekende cruise-essay *Superleuk, maar voortaan zonder mij* en op de vraag van uitgeverij Meulenhoff of hij ook aan *De bleke koning* wilde beginnen, zei hij ja, mits hij een mede-vertaler mocht vragen. Op het moment dat ik uiteindelijk ‘ja’ zei op zijn vraag, keken we uit over de Magere Brug in Amsterdam, en dacht ik dat we dit 200.000 woorden tellende boek binnen een jaar zouden hebben vertaald, en dat ik daarnaast nog best eigen proza zou kunnen blijven schrijven. Dat bleek een mooie fictie.

De bleke koning speelt zich af in het enigszins verloederde stadje Peoria, gelegen in Illinois, de staat waar auteur David Foster Wallace zijn jeugd doorbracht. De plaats geldt als het symbool voor doorsnee Amerika, en figureert in het Amerikaanse gezegde dat stelt dat als iets of iemand in Peoria succes heeft, het dat ook bij een breed Amerikaans publiek zal hebben.

Ambrose Bierce noemt het stadje in *Het duivels woordenboek* als hij stelt dat het ras van de Domkoppen met Adam aan de macht is gekomen. En dat zij zo talrijk en robuust zijn, dat ze zich hebben verspreid over de hele wereld. Het intellectuele hart van deze soort zou volgens Bierce ergens in Peoria moeten liggen.

Hoe dan ook: in Peoria bevindt zich, in het boek althans, een Regionaal Controlecentrum van de Amerikaanse belastingdienst, de IRS. De roman vertelt de tegelijk hilarische en treurig stemmende levensgeschiedenissen van de werknemers van dat ene kantoor. Ze worden ‘helden’ genoemd: zij houden immers het land

draaiende houden en ‘winnen alleen maar aan heroïek omdat niemand applaudisseerde of zelf maar aan hen dacht’, zoals het in §17 van de roman heet.

De bleke koning is onder veel meer een rehabilitatie van de belastingambtenaar. De belastingambtenaren in Peoria dragen namen als Leonard Stecyk, Tony Ware, Meredith Rand en Claude Sylvanshine. Hun verhalen worden in de vijftig hoofdstukken soms verteld vanuit personaal perspectief, eventueel in lange dialogen, soms vanuit ik-perspectief, vaak in lange monologen.

In het negende hoofdstuk van het boek maakt zelfs de auteur van de roman, David Wallace, zijn opwachting – hij verhaalt over het jaar (1985) dat hij genoodzaakt werd bij de belastingen te werken. Hem wordt al snel duidelijk hoe complex het werk is, en welke onbetekende rol hij daarin te vervullen heeft. Op de achtergrond woedt ondertussen een ideologische strijd waardoor de belastingdienst van moreel instituut in een bedrijf zal veranderen dat targets dient te halen, met alle politieke gevolgen van dien.

De bleke koning is opgebouwd uit vijftig hoofdstukken die qua vertelwijze sterk van elkaar verschillen. Het leven van de zojuist genoemde, hyperaantrekkelijke belastingcontroleur Meredith Rand wordt verteld via een zestig pagina's durend gesprek met een zeer nuchtere collega van haar. Hierin wordt haar tegelijk meisjesachtige en tirannieke manier van praten afgezet tegen de droge, überrationele toon van haar gespreksgenoot.

De eerder genoemde Tony Ware leer je kennen in een aantal hoofdstukken, waarvan vooral hoofdstuk 8, dat is geschreven in een verwrongen Amerikaans dat aan Cormac McCarthy doet denken, ons veel tijd heeft gekost. Net als Don Juan de tel kwijtraakt bij het aantal van zijn minnaressen, weet ik niet meer hoeveel versies we daarvan hebben gemaakt.

Overigens werd juist dat hoofdstuk mij pas na vertaling helder. Pas toen besepte ik dat dit geen moeilijkdoenerij was, maar dat elk woord en elke zin echt betekenis had. Wat meteen ook mijn repliek is op de vraag of opmerking, die ik onder meer kreeg van een

hoogleraar Engelse literatuur, of dat nu in deze tijd nog wel nodig is, een boek uit het Engels in het Nederlands te vertalen.

Door de afwisseling van stemmen en daardoor ook de registers en stijlen in de hoofdstukken, was het boek redelijk goed op te delen. Iannis deed bijvoorbeeld de hoofdstukken waar veel belastingidioom in voorkwam, ik de wat meer spreektaalige hoofdstukken. Elke versie werd herhaaldelijk door de ander gelezen en gecorrigeerd, waarna definitieve versies nogmaals werden gecorrigeerd, een proces dat pas bij de zetproeven ten einde was. Daarna was er natuurlijk van aparte vertalersstemmen geen sprake meer, al zijn er voor de goede lezer wellicht nog verschillen aan te wijzen.

David Foster Wallace stapte uit het leven voordat hij *De bleke koning* kon voltooien. Zijn vaste redacteur Michael Pietsch was verantwoordelijk voor de samenstelling van het boek. Pietsch stelt in zijn voorwoord dat hij de hoofdstukken licht geredigeerd heeft en zo consistent mogelijk heeft willen maken. Hij heeft niet willen ingrijpen bij in het oog springende woordherhalingen. Nu vielen die woordherhalingen mij best mee, en sommige ervan zouden nog wel eens intentioneel kunnen zijn, bijvoorbeeld bij de uitdrukking ‘*to squeeze someone’s shoes*’, waarover straks meer.

Het is duidelijk dat je als vertaler hier niet op de stoel van de redacteur moet gaan zitten, en de boel moet gaan opsmukken en verfraaien. Hierbij toch één nuance: het uitzonderlijk vaak gebruikte bijwoord *slightly* hebben we soms gevarieerd als ‘ietwat’, ‘enigszins’, ‘een beetje’ en ‘lichtjes’.

Hoewel alle hoofdstukken dus een meer of minder voltooide indruk maken – hooguit een of twee hoofdstukken zijn wat onuitgewerkt – bevat de roman geen ontknoping. Nu was dat evenmin het geval in Wallace’ vorige roman, het meer dan duizend pagina’s tellende *Infinite Jest*, een boek dat overigens nog geduldig wacht op vertaling in het Nederlands. Lezers moeten in beide romans zelf de verhaallijn reconstrueren.

David Foster Wallace heeft gezegd dat de hoofdstukken van *De bleke koning* als een wervelwind op de lezer zouden afkomen: het soort tornado’s dat jaarlijks het Midden-

Westen teistert. Met stormen hebben we in Nederland en Vlaanderen het laatste jaar ook te kampen, vast niet toevallig nadat onze vertaling verschenen is.

Zinnen

De vraag of ik het als mijn doel zou zien de rijkdom van de doeltaal te bewaren en die te ‘begieten’ met invloeden uit de brontaal, zoals het in de uitnodiging van deze dag luidde, lijkt mij haast een retorische. Het antwoord is in ieder geval ‘Ja’. In het specifieke geval van David Foster Wallace kunnen en moeten uit de krochten van het Nederlands woorden geheractiveerd worden om aan Wallace’ spitsvondige, geestige, exacte en volgens sommigen manische beschrijvingsdrift te voldoen.

Maar misschien nog wel belangrijker is het overbrengen van diens specifieke vertelstijl: een mengeling van een zeer lezersgerichte spreektaalige toon én syntactische complexe formuleringen van haast neurotische bewustzijnsstromen, door Wallace zelf eens omschreven als ‘omgekeerd Boeddhisme’. Dit resulteert in voor Nederlandse begrippen ontzettend lange zinnen, want in hedendaags proza hier te lande kan zelfs de kleinste bijzin al op het wantrouwen van de freelancedacteur rekenen, en lijken auteurs zelf ook steeds minder gebruik te willen maken van zoiets simpels als een voegwoord. Syntactisch analfabetisme is een reëel gevaar – *De bleke koning* is een goed antidotum in deze.

Nu is het sowieso lastig om heel lange zinnen in het Nederlands te formuleren, zoals ook Martin de Haan opmerkte tijdens zijn werkzaamheden aan de nieuwe Proust-vertaling, waaraan hij zoals bekend samen met Rokus Hofstede werkt. In zijn [blog](#) gaf hij daar dit jaar een aantal redenen voor aan.

Hij noemde onder meer de verplichte inversie in Nederlandse bijzinnen als probleem, omdat dan de persoonsvorm helemaal achterin komt te staan, wat lastig is bij lange lijdende voorwerpen zoals Proust die schreef. Hij noemde ook de geringe mogelijkheid om in het Nederlands deelwoordconstructies te gebruiken, vooral om die relaties uit te drukken binnen een zin; daar hebben wij de meer omslachtige bijwoordelijke bepalingen voor nodig. ‘Arm Nederlands,’ stelde De Haan vast, ‘hoe moeten wij ons dan uitdrukken in zinnen van meer dan drie woorden?’

Zijn kordate, zij het niet meteen verlossende antwoordde luidde: hard werken!

Dat hield in ons geval in dat we veelvuldig en creatief gebruik dienden te maken van voeg- en verbindingswoorden als ‘alhoewel’ en ‘al’ en ‘zij het’ en ‘mits’, naast ‘ook’ en ‘tevens’ en soms zelfs ‘alsmede’, en ‘alsook’.

Soms lag een oplossing verborgen in de rijke schat aan uitdrukkingen en gezegdes die het Nederlands rijk is, heel af en toe konden we gebruik maken van de mogelijkheid in het Nederlands om samenstellingen te maken. Hier en daar pasten we een tangconstructie toe, maar voorts was het inderdaad puzzelen, hardop lezen, wegen, wikken, en weer verdergaan.

En dat levert zinnen op als de volgende, die ik voorlees als voorbeeld van hoe lang niet een Chinees, maar een zin kan zijn:

Stecyk zei: ‘Mijn naam is Leonard Stecyk, ik zeg zelf Leonard maar Len is wat mij betreft ook prima, en ik ben pas verhuisd en betrek nu appartement 6F van Residentie Visserbaai hier in de straat, u zult het wel eens gezien hebben op weg van of naar huis, daar op nummer 121 even verderop in de straat, en ik zou graag van de gelegenheid gebruik maken om goedendag te zeggen en me voor te stellen en te zeggen dat ik me gelukkig prijs hier in deze buurt te mogen wonen, en als kleine blijk van waardering en ter begroeting wil ik u dit gratis exemplaar van de officiële postcodegids jaargang 1979 aanbieden, waarin u, in alfabetische volgorde, alle postcodes vindt voor iedere gemeente en ieder district in alle Amerikaanse staten, en verder’ – de aktetas klemde hij onder zijn arm om de gids open te slaan en die aan de vrouw te tonen – er leek iets mis met een van haar ogen, alsof ze last had van een contactlens of een vuiltje onder het bovenste ooglid, wat bijzonder onaangenaam kon zijn – ‘hier op de achterzijde van de laatste pagina en de binnenkant van de achterkaft, op de kaft gaat het dus verder, vindt u een aanvullende lijst met de adressen en gratis telefoonnummers van meer dan 45 overheidsinstellingen en -diensten waar u gratis informatiebrochures kunt aanvragen, waarvan er sommige van haast onschatbare waarde zijn, kijk, van de diensten waar ik asteriskjes bij heb gezet weet ik absoluut zeker dat ze nuttig zijn en dat u er uw voordeel mee zult doen, al zijn ze per slot van rekening uiteindelijk natuurlijk met uw belastinggeld betaald,

dus waarom zou u er dan niet uw profijt mee doen, nietwaar, hoewel u dat natuurlijk helemaal zelf mag weten' – de vrouw hield ook haar hoofd wat naar hem toegekeerd, als iemand van wie het gehoor niet meer was wat het ooit geweest was, merkte Stecyk, en hij zette de aktetas op de grond om nog een paar asteriskjes extra te tekenen bij de nummers die in dat geval van pas konden komen.'

Zoals Daniël al zei speelt de roman zich af binnen de muren van de IRS. Wallace gaat daarbij ook in op het eigenlijke werk van de belastingcontroleurs, en schuwt daarbij obscure boekhoudkundige en fiscale terminologie niet.

Die terminologie levert natuurlijk een vertaalmoeilijkheid op, onder andere omdat Amerikaanse lezers de brontekst *anders* lezen (of anders *kunnen* lezen) dan buitenstaanders. Voor Amerikanen zijn de aanwijzingen over de belastingwetgeving en de bijbehorende aangifteformulieren stuk voor stuk herkenbaar, en zo niet, dan zijn ze op z'n minst met enige moeite traceerbaar.

Voor de boekhoudkundige begrippen kon doorgaans na enig speurwerk wel een Nederlands equivalent worden gevonden. Hier volgt een voorbeeld:

De verhouding tussen de contante waarde van de verwachte nettokasstroom en het initiële investeringsbedrag wordt uitgedrukt in het indexcijfer van de overwaarde. Bedrijfsonderdeel, significant bedrijfsonderdeel, gecombineerde omzet per bedrijfsonderdeel, absolute gecombineerde omzet per bedrijfsonderdeel, bedrijfsresultaat. Prijsverschil materiaalverbruik. Prijsverschil direct materiaalverbruik.

En zo gaat dat nog even door. Hier boet de tekst in vertaling inhoudelijk niet aan complexiteit in, en het jargon blijft voor de leek zeer ontoegankelijk. Wel is het zo dat, in vergelijking met het Amerikaanse origineel, waar veel leenwoorden uit het Latijn worden ingezet, de vertaling het tekstbegrip tot op zekere hoogte vergemakkelijkt, doordat het Nederlands meer samenstellingen gebruikt met 'herkenbare' morfemen. Met enige inzet zouden we dit alles *kunnen* begrijpen, zou je kunnen zeggen – zij het op een enigszins andere manier dan de Amerikaanse lezers. Heel andere koek bleek het fiscale domein. Termen als *adjusted gross income* (het aangepaste bruto-inkomen na aftrek van bepaalde kostenposten), *General Schedule*

(de salarisschaal gehanteerd voor overheidsambtenaren) en het verschil tussen *C-corporations* en *S-corporations* zorgden voor heel wat hoofdbrekens. Bovendien werden deze begrippen erg vaak afgekort gebruikt.

Een bijkomende complicatie was dat het niet om het huidige Amerikaanse belastingstelsel gaat, maar om het stelsel van eind jaren 70, begin jaren 80. Daar komt nog bij dat de Belgische en de Nederlandse fiscus vaak een afwijkende terminologie hanteren voor begrippen die ook in de Lage Landen van toepassing zijn. Dit laatste gegeven hebben we overigens productief gemaakt door heel soms (tussen aanhalingstekens) ‘Belgische’ termen te gebruiken. Zo vertaalden we het woord *dependent*, wat onder meer slaat op zogenaamde ‘fiscale kinderen’ voor wie je belastingaftrek geniet, met het dubbelzinnige ‘persoon ten laste’.

We moesten dus voortdurend op zoek naar equivalenten of vertalingen van Amerikaanse belastingtermen. Onze bedoeling was om waar mogelijk Engelse termen te vermijden en de roman voor een Nederlandstalige lezer consistent te houden, eerder dan een belastingstelsel dat ons sowieso vreemd is letterlijk te willen weergeven. Het was een voortdurend afwegen tussen leesbaarheid, recht doen aan de brontekst en het behouden van de nodige *couleur locale*.

Een speciaal geval waren de zogenoemde *Tingle tables*, speciaal kantoormeubilair waaraan binnenkomende belastingaangiften worden gesorteerd. Deze tafels werden in de jaren zestig ontworpen door ene Jim Tingle. In een voetnoot speelt Wallace echter eveneens met de dubbele bodem van het werkwoord *to tingle* – oftewel ‘tintelen’, zowel van popelend verlangen om actie te ondernemen, als letterlijk, namelijk van de pijn.

Die fysieke en geestelijke pijn van de ambtenarij wordt in het boek in een eerder hoofdstuk gethematiseerd in een lange opsomming van aandoeningen waaraan kantoorwerkers lijden. De revue passeren onder meer – zet u schrap – “chronische en acute paraplegie, intracraniale oedemen, paramnesie, tinnitus, torticollis, dihedrale lordose, dissociatieve vluchten, kinesthetische aandoeningen” en “onverklaarbaar bloedverlies”.

*

De bleke koning telt naast het fiscale jargon en medische idioom nog heel wat andere registers, die Wallace bovendien vaak door elkaar gebruikt en vermengt met een

hoogst eigen idiomatische spreektaaligheid, vaak op het idiosyncratische en a-grammaticale af.

Een voorbeeld daarvan is de ten overvloede gebruikte uitdrukking – Daniël noemde het al – *to squeeze someone's shoes*.

To squeeze someone's shoes betekent zoveel als iemand gispfen of iemand terechtwijzen.

De oorsprong van de uitdrukking is onzeker – misschien is het een van Wallace' geliefde Midwesternisms – een uitdrukking typisch voor het Amerikaanse Midden-Westen.

Zeker is wel dat de uitdrukking in het boek verbonden is met het belastingwezen – verschillende belastingambtenaren nemen haar in de mond. In de eerste plaats Chris Fogle, een jongeman die op tragische wijze zijn vader verliest en er uiteindelijk voor kiest in diens voetsporen te treden door accountant te worden en bij de IRS te gaan. Voeten, schoenen en alle daarbij horende parafernalia, schoenspanners inclusief, vormen een belangrijke isotopie in het Fogle-hoofdstuk, en daarom wilden we dat woordveld er graag in houden.

Overwogen werden onder andere:

iemand het vuur aan de schenen leggen (betekent iets anders)

iemand op de hak nemen (past niet overal)

iemand de broek opbinden (te ouderwets)

iemand onder zijn voeten geven (te Vlaams)

Tijdens een brainstormsessie met mentor Peter Bergsma hakten we de spreekwoordelijke 'knoop in de schoenveter' door en werd het *iemand de schoen wringen*, ook al omdat je er heerlijk op kunt variëren – 'Zit me niet te wringen man!' Of het Nederlands hiermee een gevleugelde uitdrukking rijker is geworden, blijft de vraag, maar ze bleef in ieder geval niet onopgemerkt. Twee, naar eigen zeggen tevreden lezers namen contact op met de uitgeverij om nota bene *ons* de schoen te wringen en een verklaring te eisen voor dit kromtalige neologisme.

*

In verband met het vertalen van realia ga ik graag nog even in op wat voor velen zo'n beetje de halsmisdadigheid in het vertaalbedrijf is, namelijk de zogeheten HEMA-vertaling. Maakt u zich geen zorgen: *De bleke koning* bevat nog steeds behoorlijk wat

onversneden Americana. Personages gaan nog steeds eten bij Dairy Queen en Bob's Big Boy, of snoepen van Little-Debbie-muffins en cakejes van Hostess.

Maar soms moesten we een andere oplossing zoeken. Zo werden "floppy clown shoes" bij ons bijvoorbeeld "Flappie-de-clownschoenen". De naam van de televisieheld Flappie uit de jaren zeventig is zo klankrijk dat hij ook voor wie hem niet kent meteen duidelijk wordt.

Een ander voorbeeld is een flashback van een belastingcontroleur gezeten in een IRS-busje dat een voormalige ijscocar blijkt te zijn. Omdat Nederlandstalige lezers waarschijnlijk niet onmiddellijk het water in de mond loopt bij het horen van namen als 'Nutty Buddies' en 'Caramel Crunch Pushups', zochten we naar namen van ijsjes die een zweem van nostalgie en vervlogen onschuld meedragen maar die niet té HEMA klonken. Na enige speurwerk vonden we op het internet een oud plakkaat van Caraco-ijs, nu een onderdeel van Ola / Unilever. Enkele namen waren niet bruikbaar omdat ze te specifiek waren (*magnum*), of niet beeldend genoeg (*caracona*) of juist té beeldend (*sombrero*). We kozen voor: *sinassticks*, *chocoblokken* en *apollo's*.

Gaat dat te ver? Keuzes als deze dragen in ieder geval bij tot het leesplezier voor wie ooit aan deze ijsjes heeft gelikt, en doet volgens ons geen afbreuk aan de illusie van een Amerikaanse tekst voor wie de verwijzing niet meteen ziet. In die zin komen we tegemoet aan de Nederlandstalige lezer, maar presenteren we een tekst die trouw blijft aan de geest van het origineel.

*

Maar wat doe je met Amerikaanse straat- of jeugd- en mediataal, een taal die in *De bleke koning* al historisch is geworden omdat het boek zich immers begin jaren tachtig afspeelt? Ook dat was puzzelen en luisteren en overleggen. Een aantal korte voorbeelden.

In een dialoog die zich afspeelt in een lift met panne maken twee personages een derde belachelijk door op een gegeven moment 'Yee ha!' en 'Hoo doggy!' te roepen. We vertaalden respectievelijk met 'Allememaggies' en 'Halleluja'.

Daarbij gaat weliswaar het cowboyeske verloren – maar om dat te vertalen hadden we zelf ook een prairie moeten hebben, en niet een Karl May in vertaling. Wij verwijzen indirect naar een Nederlandse kinderheld. Bovendien passen 'Allememaggies' en 'Halleluja' bij de religieuze thematiek van de hele roman.

Heel lastig bleek ook de uitdrukking ‘What Buck?’

Die tekst staat in de roman op een bordje op het bureau van een belastingdirecteur die een wanprestatie heeft geleverd. ‘What Buck?’ verwijst naar de beroemde spreuk *the buck stops here* op het bureau van president Truman en betekent dat hij de verantwoordelijkheid niet naar iemand kan doorschuiven – *to pass the buck to someone*. De directeur van het filiaal in kwestie echter had dus zelfs niet het minste idee wat dat was, *verantwoordelijkheid nemen*.

In een van de eerste versies van de vertaling bedachten we, naar analogie met “Jan Krediet die woont hier niet”, een bordje met “Zwartepiet die woont hier niet”, maar dat vonden we uiteindelijk geen goede oplossing – nog afgezien van het debat dat de voorbije maanden in deze contreien werd gevoerd. Het vigerende principe zo weinig mogelijk Engels te behouden noopte ons ertoe de link met Truman volledig te schrappen, een oplossing waarvoor ook de Duitse vertaler heeft gekozen. Dit in de veronderstelling dat de meeste lezers er toch geen chocola van zouden kunnen maken, zeker als de oorspronkelijke spreuk niet wordt meegegeven in het Engels. Een toevoeging (zoals in de Franse versie) maakt de vertaling ietwat artificieel, een interpretatie (zoals in het Spaans) zwakt de kracht van de grap af.

Aangezien naambordjes ook elders een belangrijke rol spelen in de roman, opteerden we er uiteindelijk voor de dame in kwestie de toepasselijke Nederlandse bijnaam MEVR. HAAS te geven. Het is bekend: zoveel hoofden, zoveel zinnen.

*

Tot slot nog dit.

In *De bleke koning* probeert een universiteitsdocent in het afsluitende college Voortgezette Fiscaliteit een groep laatstejaarsstudenten duidelijk te maken dat boekhouden meer behelst dan wat met papieren hannesen, dat elkeen van hen een verantwoordelijkheid zal dragen tegenover de klant die hen zijn vertrouwen schenkt. Hetzelfde geldt in grote mate voor de Belastingdienst, die op de keper beschouwd ons allen ten goede komt en een symbool is van gemeenschapszin en goed burgerschap. Ter afsluiting citeren we het einde van de toespraak van deze docent:

‘Mogelijk heeft u zich al afgevraagd waarom echte accountants een hoed dragen? Zij zijn de cowboys van vandaag. Zoals ook u dat zult zijn. Galopperend over de prairie.

De oneindige stroom financiële gegevens als een dravende kudde in goede banen leiden. De kolken en cascaden, de te temmen variaties en onwillige nietigheden. U ordent de gegevens, u hoedt ze en stuurt ze waar nodig bij, u leidt ze daarheen waar er behoefte aan bestaat, adequaat en in de voorgeschreven vorm. ... Zeg het voort: u bent het – die uitrijdt, de transen bemant, de koek definieert, ten dienste staat.’ [...]
‘Van u, mijne heren, verlangt men rekenschap.’

Van ons, vertalers, boek-hoeders, verlangt men die niet minder. Wij danken u.

13 december 2013
Literaire Vertaaldagen